

Татяна Мострова (София, България)

КНИГАТА НА ПРОРОК ИЕРЕМИЯ В БЪЛГАРСКИ, СРЪБСКИ И РУСКИ ПРЕПИСИ ОТ XIV–XVI В.*

Сред огромната по обем литература, свързана с проблемите на средновековните славянски преводи на Библията¹, чиито проучвания датират от втората половина на XIX в., не е отделено специално място на Книгата на пророк Иеремия. В сравнение с останалите старозаветни книги пророчеството на Иеремия в славянската ръкописна традиция е представено в доста съкратен вид. От трите типа преводи от гръцки, в които са се разпространявали славянските библейски книги – пълнен паримесен (с богослужерна функция), пълнен или чети-превод² и пълнен тълковен (последните два с небогослужерна употреба) – най-голяма част от текста на Иеремия се съдържа в превода на преславските книжовници, придружен с тълкувания, който е възникнал приблизително в края на IX – първата четвърт на X в., през епохата на цар Симеон (893–927)³. Този текст обаче обхваща само гл. 25:15–45:5 (по означението на главите в МТ), както и заключителната 52-ра глава. По образец на гръцката традиция и в същия последователен ред към превода на Книгата на Иеремия са включени и Книгата на Варух, Книгата Плач Иеремиев, Посланието на Иеремия, а на преславска почва този тематичен комплекс, свързан с името на пророка, е допълнен с кратко житие⁴. Впрочем

* Доклад за XIV Международен конгрес на славистите, Охрид, 10–16 септември 2008 г.

¹ Пълнен преглед на изследванията върху средновековните славянски преводи на Стария завет, както и подробна библиография вж. у Thomason, F. J. *The Slavonic Translation of the Old Testament*. – In: *Interpretation of the Bible*. Ljubljana, 1998; Алексеев, А. А. *Текстология славянской Библии*. СПб., 1999.

² От този превод, свързан с името на Методий, засега са открити не само следи, но и отделни книги. Вж. направените обобщения у Алексеев, А. А. *Цит. съч.*, 153–159. Срв. и анализирания материал у Thomason, F. J. *Цит. съч.*, 850–853.

³ Алексеев, А. А. *Кирилло-Методиевское переводческое наследие и его исторические судьбы (Переводы св. Писания в славянской письменности)*. – В: *История, культура, этнография и фольклор славянских народов. X международный съезд славистов*, София, септември, 1988 г. Доклады советской делегации. М., 1988, 132–134; Мострова, Т. *Старобългарският превод на Книгата на пророк Иеремия по преписи от XIV–XVI в.* – *Palaeobulgarica*, 19, 1995, № 2, 9–10; Thomason, F. J. *Цит. съч.*, 856–858; Алексеев, А. А. *Текстология...*, 163–164.

⁴ Мострова, Т. *О структурных особенностях Книги пророка Иеремии в составе Великих минеи-четвех митрополита Макария*. – In: *Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij*. Bd. 2. Herausgegeben von E. Maier und E. Weiher (= *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes*. T. XLIX). Freiburg i. Br., 2006, S. 109.

то е било добре познато на преславските книжовници, тъй като се открива (макар и в друг преславски превод) и в известния Симеонов сборник (л. 257г–258г)⁵ заедно с останалите сведения за пророците по версия А на Епифаний Кипърски.

Проблемите при изследването на историята на текста на Книгата на Иеремия, и в частност на нейния преславския превод, са свързани не само с включените в тематичния комплекс различни по стил канонични библейски образци и неканонични книги, но и с липсата на достатъчно материал за сравнение с по-ранните славянски преводи.

Книгите на пророк Иеремия, Варух, както и Плач Иеремиев се цитират сравнително рядко в богослужебните кирилски и глаголически сборници. В първоначалния Кирило-Методиев превод на Паримейника⁶ пророк Иеремия е представен само в 5 глави с избрани общо 45 стиха, които се четат по време на Великия пост, в т.нар. Постен цикъл или извън него при особени случаи:

1. През страстната седмица на Велики четвъртък (на утринна): Иер. 11:18–23 и 12:1–5, 9–11, 14–15;

2. През страстната седмица на Велика събота (на вечерня): Иер. 38 (МТ 31)⁷:31–34;

3. По време на суша или военна опасност: Иер. 1:1–8, 11–17; 2:2–12.

Към тях трябва да добавим и Книгата на пророк Варух, която представя перикопите от петото четиво за вечерната служба на Рождество Христово и обхваща 7 стиха от края на трета и началото на четвърта глава: Вар. 3:36–38; 4:1–4.

Според Иван Евсеев⁸ следи от изгубения първоначален пълен Методиев превод на пророческите книги се откриват в Хрониката на Йоан Малала по преписа на Архивския хронограф от XV в. Изнесенят материал представя отделни стихове от Даниил, Иеремия и четири от малките пророци (Софония, Агей, Захария и Малахия), които са вмъкнати на различни места в IV книга Царства, използвана в Хрониката. Примерът, който Евсеев цитира по Иеремия, е от гл. 46 (39): 3–7, 11, 13, 14. Освен това той съобщава за още 12 други глави, в които е открил стихове в този превод: 3, 6, 11, 12, 13, 15, 31, 40–43 и 52. След като идентифицирахме този материал по преписа на Вилнюския хронограф (по-нататък В-Мет.) от XVI в.⁹, чийто текст е почти иден-

⁵ Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) в три тома. Под общата редакция на акад. П. Динеков. Т. 1. Изследвания и текст. С., 1991.

⁶ Р и б а р о в а, З д., З. Х а у п т о в а. Григоровичев паримейник. 1. Текст со критички апарат. Скопје, 1998.

⁷ Стиховете в скоби са по номерацията на МТ, която е различна от тази на Септуагинта.

⁸ Е в с е е в, И. Заметки по древнеславянскому переводу Св. Писания. III. Следы утраченного первоначального полного перевода пророческих книг на славянский язык (= Известия Императорской академии наук. Т. 10, № 4). СПб., 1899, 354–373.

⁹ Д о б р я н с к и й, Ф. Описание рукописей Виленской Публичной библиотеки, церковно-славянских и русских. Вильна, 1882, 246–255, № 109 (147) от XVII в. Уточнението на датировката на ръкописа – първата третина на XVI в., е направено по водни знаци от Н. Морозова за подготовяното за печат съвместно описание с Кирило-Методиевския научен център на кирилските паметници, южнославянски по произход, във Великото Литовско княжество. За тази

тичен с текста на Архивския, се оказва, че стиховете от Иеремия и Варух са общо 112 на брой: Иеремия 3:6–12; 6:16–19; 11:18–23; 12:1–5, 9–11; 13:23–25; 15:1–4; 38 (31):31–34; 46 (39):3–7, 11–14; 47 (40):2–16; 48 (41):1–18; 49 (42):1–22; 50 (43):1–7; 52:26–30 и Варух 3:36–4:14. Резултатите от направените съпоставки за гл. 38 (31):31–34 и 11:18–23; 12:1–5, 9–11, които са включени в паримейните четения, показваха, че „следите от Методиевия превод“ са идентични с текста на паримейника¹⁰. Стиховете от Вар. 3:36–38 – 4:1–4 (В-Мет., л. 408а) също съвпадат с текста на паримейните. От общо 12 варианта 11 са морфологични, но повечето от тях са разночетения само спрямо текста на Григ. (л. 3v), тъй като вървят заедно с приведените в изданието варианти от редактираните паримейници – Лобковски и Захариински, като например: 4:4 бѣжнѣ еси ты нꙗзю – бѣжнѣ (бѣжнѣ LZ) еси L) ѿзѣ (нꙗзю LZ). Лексикалната двойка гѣн (В-Мет.) – бѣгн (Григ.) отговаря на гръцкия вариант в Профетология¹¹: τῷ θεῷ] κυρίῳ F (Vol. 1, Fasc. 1).

Към текста от Хронографа обаче трябва да се подходи много внимателно, защото част от стиховете на Иеремия от 39, 40, 43 (по МТ) и най-вече от гл. 52 съвпадат по съдържание с части от гл. 24 и 25 на IV книга Царства, където именно ги открива И. Евсеев (срв. например Цар. 24:18 = Иер. 52:1; 25:8–21 = 52:12–27; 25:27 = 52:31–34). За съжаление поради непълния обем на преславския превод на Книгата на Иеремия първите 6 от изброените по-горе 13 глави не могат да се използват за сравнение. В тълковния превод липсват и стихове 4–7 и 11–13 от 46 (39) глава, както и краят на 52 глава – стихове 28–30. От друга страна, тези отсъстващи стихове повтарят част от съдържанието на глава 52 от Иеремия и може би затова не са били представени и в гръцкия образец на тълковния превод, който в случая съвпада с реконструирания текст на Септуагинта. Така например 39:4 (МТ) и първата част на 39:5 отговаря (но само по съдържание) на 52:7–8 от превода на преславските книжовници, втората част на стих 39:5 – на 52:9, 39:6 – на 52:10, 39:7 – на 52:11. Привеждаме два примера по текста на Хронографа (л. 412б) и по ръкопис F.I.461 за преславския превод на гл. 52. Гръцкият текст за 39 (46):5–6 се открива само в справочния апарат на Ziegler¹². Веднага трябва да отбележим, че в двата превода е налице различен тип преводаческа техника, но различията в подчертаните конструкции и лексикални варианти съответстват на разширения (по преписи от различните рецензии) и на реконструирания гръцки текст на Септуагинта¹³:

39:5 В-Мет.: и ꙗша. и приведоша и к ~~на входоносороу~~ црю вавилонскоу. в двѣлаитѣ (sic) в ~~здан. етамскѣ~~, гла ~~е. нн. соуды.~~

датировка вж. и М о р о з о в а, Н., С. Т е м ч и н. Древнейшие рукописи Супрасльского Благовещенского монастыря (1500–1532 гг.). – In: Z dziejów monasteru Supraskiego. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Białystok, 2005, p. 120.

¹⁰ Вж. изнесените материали и изводи у М о с т р о в а, Т. О структурных особенностях..., 120–124.

¹¹ Вж. списъка на използваните печатни източници.

¹² Вж. при Септуагинта в изданията на Священото писание в края на статията. У Е. Nestle 46:4–13 се намира също в справочния апарат само при превода на Теодотон.

¹³ Разночетенията се предават с пристите в изданието на Ziegler съкращения и обозначения в скоби след съответната словоформа.

Ziegler 46:5: και ελαβον αυτον και ανηγαγον αυτον (> L-407 Arm) προς ναβουχοδοноσορ βασιλεα βαβυλωνος εν (εις O Tht) ρεβλαθα (δεβλ. L' Arm Tht.^p) εν γη εμαυ (αιθαμ L) και ελαλησεν μετ αυτου κριματα.

52:9 F.I.461: и азъ ѿрѣ и прнведошъ и къ ѿю вавилонѣнскѣхъ вѣ деблаѳа. и гла емс еъ сѣдомь.

Ziegler 52:9: και συνελαβон τον βασιλεα και ηγαγον αυτον προς βασιлеа Βαβυλωνος εις Δεβλαθα, και ελαλησεν αυτω μετa κρισεως.

39:6 В-Мет.: и ѡгби ѿрѣ вавилонескѣхъ сны сѣдѣвкѣвекы в дѣблаѳѣ прѣ вчнма егѣ. и вса сѣбѣнны по довы и зби ѿрѣ вавилонескѣхъ,

46:6: και εσφαξε(ν) βασιλευς βαβυλωνος του υιου σεδεкиου εν ρεβλαθα (δεβλ. L' Arm) κατ οφθαλμους αυτου και παντας τους ελευθερους ιουδα εσφαξεν βασιλευς βαβυλωνος.

52:10 F.I.461: и неже ѿрѣ вавилонѣнскѣхъ сны седекѣнны прѣ ѡчнма егѣ. и вса кнаса по днны неже вѣ деблаѳа.

52:10: και εσφαξε βασιλευς Βαβυλωνος τους υιους Σεδεкиου κατ' οφθαλμους αυτου, και παντας τους αρχοντας Ιουδα εσφαξεν εν Δεβλαθα.

Сравниство на следващите гл. 40, 41 и 42 (л. 4136–4166 от В-Мет.) представя като резултат текстологични варианти на лексикално и морфологично равнище, различия в някои конструкции, както и добавени думи, фрази и три по-големи пасажа (към 40:4, 40:11 и 41:16), които липсват в тълковния превод и не са отразени изцяло в справочния апарат към реконструирания гръцки текст на Ziegler¹⁴. Без гръцко съответствие остава краят на стиха ... с миромъ. азъ процаю тѣ. (В-Мет.), който привеждаме по-долу:

В-Мет. 40:4 (4136): и се ραζρѣвшѣ тѣ ѿ оковъ ροуѣнѣхъ иже бѣ на ροуѣѣ твоѣю. дѣнь аще добро ити сѣ мною вѣ вавилонѣ. прѣиди и вѣзложю вчн мои на тѣ. и аще сѣдѣ прѣ вчнма тѣома ити сѣ мною вѣ вавилѣнѣ и вѣстани и се еѣа земаа прѣ тѣоѣю. и дѣже аще бѣго и правѣ тѣѣ хѣднѣти, тѣ хѣдн с миромъ. азъ процаю тѣ.

F.I.461 40:4 (160a): се ραζρѣвшѣхъ тѣ ѿ азъ аже на ρѣѣѣ твоѣю. аще ти еѣтѣ добро прнѣти сѣ мноа вѣ вавѣлонѣ. поиди и положѣ ѡчн сѣѣн на тѣѣѣ.

Ziegler 47:4: ιδου ελυσά σε από τῶν χειροπέδων τῶν ἐπὶ τὰς χεῖράς σου. (+ σημερον L') εἰ καλὸν ἐναντίον σου ἐλθεῖν μετ' ἐμοῦ εἰς Βαβυλῶνα, ἦκε (om. ἦκε B-106 Aeth), και θήσω οφθαλμούς μου ἐπὶ σέ. (επι σοι S-130 Q-V-26-86'-534-544 O-233 51°-449;) + O-Q^{ms} και ει πονηρον εν οφθαλμοις σου ελθειν μετ εμου εις βαβυλωνα παυσαι. ιδου πασα η γη εναντιον σου εις (η Tht.; > Syh) αγαθον και εις (>Syh) το ευθες + σοι 51^c-449 Tht. πορευθησαι εκει πορευου O-Q^{ms}-233 L' La^w (om. παυσαι – fin.) Arm Tht. (om. init. – παυσαι) = MT.

По всичко личи, че това е превод по друг гръцки източник, но има вероятност той да е бил осъществен заедно с цялата хроника на Йоан Малала. Не може да се каже със сигурност, дали тези откъслечи от Книгата на Иеремия представят действително по-ранен превод, който принадлежи на Методий, докато не се проучи текстът на Хрониката (паралелно с гръцки текст)

¹⁴ Вж. гл. 47:4, 11; 48:16.

и не се види как те се вписват в общия лексикален фонд и в синтаксиса на нейния превод. Необходимо е също да се направи внимателно сравнение и с текста на славянския превод на IV книга Царства за съпадащите по съдържание стихове от Книгата на Иеремия, с цел да се изключи възможността от погрешно идентифициране. На този етап приемаме, че това са откъси, преведени по друг гръцки източник, различен от гръцкия прототип на тълковния превод, за които условно присмаме названието Методиеви¹⁵.

На този фон като база за съпоставително изследване с Хронографа от паримейните перикопи остават 25 стиха и само 11 от тях (от гл. 31 и Вар. 3) се намират в тълковния превод: Иер.11:18–23; 12:1–5, 9–11; 31(38):31–34 и Вар. 3:36–38 – 4:1–4.

В хърватските глаголически бревиари и мисали, с които разполагаме¹⁶, са запазени общо 245 стиха. От тях:

а) в бревиариите: Иер. 1: 1–19; 2: 1–12, 31–37; 3: 1–5; 31: 31–34; 32: 37–42.

Плач Иеремиев 1:1–22; 2: 1–20; 3: 1–20, 22–28; 4: 1–9; 5: 1–16 (по Вид 1396 г.¹⁷, I Врбн., където вм. 2:1–12 стои 2:1–3)¹⁸.

Първопечатният брeвиар от 1491 г. и II Новлянски брeвиар имат по-различно съдържание на паримейните:

Бр. 1491: Иер. 1:1–16; 2:31–3:4; 31:31–32; 32:37–42; 38:33–34; Плач. 1:1–14; 2:8–16; 3:22–39; 5:1–9;

II Новл.: Иер. 1:1–16 – 2:3; 2:31–3:10; 4:3–7; При Плач Иеремиев – освен изброените по-горе глави по Вид, този брeвиар съдържа 3: 22–33 вм. 3:22–28.

б) в мисалите: Иер. 1: 4–10; 7: 1–7; 11: 18–20; 17: 5–10, 13–18; 18: 18–23. Вар. 3: 9–38 (по Мис. 1483 г., ХМ, НМ).

В НМ освен посочените четива са включени още: Иер. 29:11, 12, 14; Вар. 5:5; 4:36.

Макар и повече на брой, в по-голямата си част тези стихове са преведени или редактирани по латинска основа. Неизползваеми за сравнение с преславския превод например са всичките 5 глави от Плач Иеремиев в ръкописа на Вид от Омишъл, I Врбн., II Новл. брeвиар и повечето от стиховете в мисалите. Фактически от мисалите могат да се използват само I-ва и 11-а глава от Книгата на Иеремия, където има сходни четения в латинския и гръцкия текст, и то за съпоставка с Паримейника и съответните места в брeвиарите. Не е за пренебрегване обаче фактът, че преведените по латинска основа стихове съдържат архаичен пласт Кирило-Методиева лексика.

От направения преглед на цитираните четения от Иеремия в Паримейника и в хърватската глаголическа традиция, както и на откъслечите от Методиевия превод в Хронографа става ясно, че по-големият брой стихове са от първата част на книгата – 1:1–25:14, която досега не е открита в тълковната ѝ версия.

¹⁵ По-нататъшното подробно проучване ще бъде представено на друго място.

¹⁶ Вж. в края на статията списъка на използваните източници.

¹⁷ Изказвам най-сърдечна благодарност на проф. Е. Вайер, който ми предостави за работа фотокопия от ръкописа.

¹⁸ Тук не са включени издадените от I. Veršić глави 23:5, 6, 9 от Пашманския брeвиар и 29 (49 МТ):15–17 от II Врбнишки брeвиар, за които нямаме база за сравнение, както и откъслечите от 36 (29 МТ): 11, 12, 14 от Пашманския, които са превод по латинска основа.

В края на XV в. при съставянето на първия пълен руски библейски кодекс в Новгород, под ръководството на архиепископ Геннадий, от латински са преведени книгите и частите от книги, „които са били неизвестни на славянската ръкописна традиция“¹⁹. Пророческите книги в Геннадиевската библия от 1499 г. са представени в тълковния превод, но с отстраняване на тълкуванията²⁰. Като се вземе предвид, че „Новгород XV в., был несомненно, крупнейшим центром славянской письменности, где можно было найти все необходимое для составления полного библейского кодекса“²¹, става ясно, че ако са били налице преписи с пълния превод, който да съдържа всички глави на Иеремиевото пророчество, то те биха били използвани, както това е направено с преведената в Преслав втора част на книгата 25:15–45:5 + 52-ра глава. При превода на липсващите глави (1–25 и 46–51) в Новгородския книжовен кръг²² към новия руски превод по Вулгата са прибавени не само преславските части от Книгата на Иеремия, но и всички останали съставки на комплекса без никаква намеса в преславския текст²³. Изключение правят само стиховете от втората половина на гл. 32:1–14 = 25:15–38 МТ (началото на преславския превод на Иеремия), която е заменена с новия руски превод. Повторно е преведен и първият стих от гл. 52 (който не се среща в част от руските преписи или е поставен не на място – след 52:34). Заедно с него са преведени и следващите два стиха – 52:2–3, които отсъстват в тълковния превод. От гл. 52 липсват и стихове 15 и 28–30, но те не са внесени в преславския текст. Не са коригирани в съответствие с Вулгата и липсите в други глави като 34(27):1, 19–22; 36(29):16; 46(39):4–13. Не са поправени стари грешки, които съществуват във всички южнославянски и руски преписи. Някои от тях водят началото си вероятно от самия превод, други са тиражирани след използването на ранен дефектен антиграф. Тази контаминация от двата превода битува в част от руската ръкописна традиция от края на XV в. нататък, която за разлика от традиционните руски преписи на преславския превод условно може да се нарече „нова“. Неин най-ранен представител е преписът от Соловецкия манастир, датиран от 1492 г. (РНБ, Сол. 802/694)²⁴. В този ръкопис много ясно се отделя почеркът на тетрадите с главите, преведени по Вулгата. В Книгата на Иеремия този почерк започва

¹⁹ Thompson, F. J. Цит. съч., с. 655; Алексеев, А. А. Текстология..., с. 197; Ромодановская, В. А. Заметки о переводе „латинских“ книг Геннадиевской библии 1499 г.: библейский текст и энциклопедические глоссы. – ТОДРЛ. Т. 56, 2005, с. 235. По-подробно за книгата на Иеремия вж. Thompson, F. J. Цит. съч., 657–659.

²⁰ Алексеев, А. А. Текстология..., с. 198.

²¹ Пак там.

²² За новия руски превод на непреведените библейски книги вж. Thompson, F. J. Цит. съч., 859–863; Алексеев, А. А. Текстология..., 195–201.

²³ Мострова, Т. пачащина – Locus obscurus или за преславския превод на Варух 2:29. – В: Acta Palaeoslavica in honorem professoris Angelinae Minčeva. Vol. 2. С., 2005, с. 185. Променен е само редът на книгите според латинската традиция, така че Варух вече се намира след Плач Иеремиев.

²⁴ За този препис вж. Порфирьев, И. Я., А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской Духовной Академии. Ч. 1. Казань, 1881, 153–157, № 134 (694).

от началото – 1:1 до 25:34 (л. 435а–474б, 476а–477б), като последните 4 стиха от главата – 25: 35–38, са дело на друг преписвач, който след това започва от средата на страницата (475а, 11) гл. 26:1 на преславския превод. Както правилно предполага В. Ромодановска, преславският превод е бил допълнен едва след като той вече е бил написан изцяло²⁵. За това свидетелства и погрешното подвързване на л. 475а-б два листа преди края на превода от латински, след гл. 25:3 (л. 474б). Същият почерк се появява и след 45:5 на л. 518а–531б, където е поместен новият руски превод на гл. 46:1–52:3. Редът на останалите книги, които придружават Книгата на Иеремия – Варух, Плач, Послание, следва гръцката традиция. Запазени са и всички тълкувания, както и житието на пророка. В последвалото включване на преславския превод на Книгата в корпуса на Геннадиевската библия от 1499 г. (ГИМ, Син. 915) той е вече без коментари. Много близък до Ген. е вторият от двата преписа (също с отстранени тълкувания), които са поместени в трите тома за м. май на Великите чети-миней на митрополит Макарий: Успенски (ГИМ, Син. 994), Софийски (РНБ, Соф. 1321) и Царски (ГИМ, Син. 180)²⁶, под датата 1 май, когато се отбелязва паметта на пророка.

От края на XV и началото на XVI в. са запазени и ръкописи, които съдържат само новопреведените части от Книгата на Иеремия и други библейски книги (като Старозаветния сборник № 9 от сбирката на Волоколамския манастир, РГБ)²⁷ или такива, в които новите части 1:1–25:38 и 46:51–52:3 са представяли два отделни блока и са подвързани с ръкопис на преславския превод, но не са попаднали на определеното място и предизвикват объркване в съдържанието. Такъв е случаят с Тълковните пророчества по ръкопис ТСЛ 63. Книгата на Иеремия започва с *въведението към тълковния превод* от Паримейшика под общото заглавие *Пррчествъ иереминнъ* (гл. 1:1–8, 11–17; 2:2–12, л. 228а)²⁸, следва *началото на тълковния превод*: *єанко прорѣ иеремїа до всѣхъ странъ* (25:13с, 15, л. 229б), който прекъсва в средата на стих 31:29: *Въ ты дни не рекътъ ѡцн//* (л. 239б, 24). Поради разместване при подвързването следващите листове 240а–271а съдържат глави от Книгата на Даниил без началото. Лист 271б не е запълнен, а на 272а започва с друг почерк *новият руски превод на Иеремия: НАЧИНАЕТЪ ІЕРЕМІА прркъ. глѣ. ѧ.* На л. 301б завършва гл. 25:38 и започва вторият блок на превода от латински – гл. 46 – до средата на гл. 48 (л. 303б). От следващия л. 304а, 1, с първия по-едър и с по-тъмно мастило почерк, *продължава преславският превод* от мястото на прекъсването: *ѡша кысѣло ѧ зѡви дѣтѣ оскominiшѣ.* (31:29) до края на 52:34 (л. 328а). На същата страница следва (по реда на Септуагинта) *Книгата на*

²⁵ Ромодановская, В. А. Распространение переведенных с латыни частей Геннадиевской библии. 1. Рукописи XV – первой трети XVI в. – В: Источники по русской истории и литературе: Средневековье и новое время. Вып. 19. Новосибирск, 2000, с. 14.

²⁶ За този втори препис в трите комплекта на ВЧМ приемаме съкращенията: Усп.2, Соф.2, Цар.2, за разлика от първия препис: Усп.1, Соф.1, Цар.1, който съдържа само преславския превод с тълкуванията.

²⁷ Ромодановская, В. А. Распространение..., 10–11.

²⁸ Мострова, Т. О структурных особенностях..., 114–119. Тук поради смесването на двата типа преводи номерацията на главите и стиховете се предава само по МТ и Вулгата.

пророк Варух – до 335б, откъдето започва Предисловието към Плач Иеремиев, а на л. 336б с червенослов е обозначено началото: ПЛАЧИ ІЕРЕМІИНИ. След края на Плача (гл. 5:22 – л. 343а) следват *Посланието* и *Житието на Иеремия* (343а–347б)²⁹, с което завършва преводът на преславските книжовници. На л. 347б–349б е изписана малка част от началото на *Книгата на пророк Даниил*, която започва с гл. 13, както е в състава на тълковните пророчества. Тук отново се появяват листовете с втория почерк, с *превода по Вулгата* от *Книгата на Иеремия* (л. 350а–358а) – от мястото на прекъсването в гл. 48 до края на гл. 51 и новопреведените стихове от 52:1–3, с които завършва ръкописът.

Приведохме подробно съдържанието на Книгата на Иеремия в ТСЛ 63 не само поради някои неточности в досегашните описания³⁰, но и поради факта, че той илюстрира една книжовна практика в руските центрове, ориентирана към бързо приспособяване на старите по тип преписи било чрез внасяне на новопреведените части, било с леми-препратки или с обяснителни приписки в полетата за реда на книгите по Вулгата, какъвто е случаят например с ръкопис № 184 от сбирката на Чудовския манастир³¹.

При всички случаи старобългарският тълковен превод на Книгата на пророк Иеремия, макар и в този си адаптиран вид (21 от общо 52 глави), е обслужвал векове наред славянската библейска традиция. Напълно е възможно останалите неоткрити в Новгород глави изобщо да не са били преведени в Преслав, тъй като в структурата на Септуагинта, която има различна номерация, този превод представлява един цялостен блок от текста – гл. 32:1 до 52 включително³² (= МТ 25:15–45 + 52 гл.). Според изследователите на еврейския канон³³ това е цялата втора част от Книгата на пророк Иеремия по схемата на МТ, като изключим „Заплашителните“ слова към езичниците (46–51), които в Септуагинта са поставени преди нея – гл. 25: 14 – 31: 44, и се сливат естествено с първата неизвестна досега в преславски превод част – 1:1–25:13. Заедно с останалите съставки на комплекса, свързани с името на пророка, Книгата на Иеремия е включена в най-стария съхранен

²⁹ У Р о м о д а н о в с к а я, В. А. Распространение..., с. 18 тези листове са погрешно описани в краткото съдържание като „Варух, славянский перевод“, вероятно поради надписа Вѣрѣ в полето. Тук обаче става въпрос за по-късно обозначаване на реда на книгите по Вулгата, където Посланието е шеста глава към Книгата на Варух.

³⁰ И. Евсеев например смята, че в ръкописа липсват гл. 26–45 от Иеремия (т.е. преславският превод, който е разкъсан на две части). Срв. Е в с е в, И. Книга пророка Даниила в древнеславянском переводе. М., 1905, с. L XIII, № 17.

³¹ М о с т р о в а, Т. Старобългарският превод на Книгата на пророк Иеремия. Хабилюационен труд (машинопис). 2006, 25–26.

³² Z i e g l e r, J., Цит. съч., с. 147 – Griechische und hebräische Reihenfolge der Kapitel des Ier.-Buches.

³³ Вж. представената структурна схема у H e r r m a n n, S. Jeremia. Das Prophet und das Buch. Darmstadt, 1990, 41–52; S c h m i d t, W. Einführung in das Alte Testament. Berlin, 1995, 241–244. За структурата на славянския превод в съпоставителен план с МТ и Септуагинта вж. М о с т р о в а, Т. Значение славянской версии Книги пророка Иеремии для изучения ее первоначальной структуры в Ветхом Завете – доклад, изнесен на работна среща през м. май 2008 г. в Центъра за славянски езици и литератури към Еврейския университет в Йерусалим, 12 с.

кодекс от старозаветни книги (F.I.461), дело на търновските книжовници от последната четвърт на XIV в.

Тук ще разгледаме характерните особености в структурата и съдържанието на текста на преславския превод на Книгата на Иеремия и допълващите я каанонични и неканонични библейски книги: Книга на Варух, Книга Плач Иеремиев, Послание на Иеремия. Целта на изследването е да се установят общите черти и различията между българските, сръбските и руските преписи на първоначалния превод и взаимоотношенията им с тези преписи, които са включени в контаминирания превод на по-новата руска традиция от края на XV в. нататък. Сравнителният анализ е направен въз основа на: 1) съдържанието на началните стихове в отделните глави и маркирането на текста с киновар и 2) наличието на общи пропуски, добавки и повторения, както и на общи грешки и общи варианти, които характеризират отделните групи и ги обособяват.

В изследването са включени 21 от общо 43 славянски преписа³⁴ на пророческите книги, а също и 6-те преписа от трите комплекта на майския том на Великите чети-минеи на митрополит Макарий.

Среднобългарската традиция е представена от ръкопис № F.I.461 от Руската национална библиотека в Санкт Петербург от последната четвърт на XIV в.³⁵ и тясно свързания с него молдавски препис Щук.507³⁶ от 1475 г. Двата сръбски преписа, привлечени за сравнение, са Бук.84 от 1550–1660 г.³⁷ и Хлуд.1 от средата на XVI в.³⁸ В изследването са включени още 17 руски преписа от XV–XVI в. От преписите на 16-те пророци, които представят в старата руска традиция целия тематичен комплекс, свързан с Иере-

³⁴ От списъка на Mathiesen са изключени ръкописи, които съдържат само части от пророческите книги, сборници от XVI в. с неясно съдържание, Вилнюския препис № 47 с превода на Ф. Скорина, както и преписът от Белградската библиотека, унищожен през Втората световна война. Вж. Mathiesen, R. Handlist of Manuscripts Containing Church Slavonic Translation from the Old testament. – *Полдга книгописнама*, 1983, № 7, 18–34.

³⁵ П и к о л о в а, Св. За най-стария български средновековен ръкопис на Стария завет. – *Старобългарска литература*, 28–29, 1994, 110–118, вж. и цитираната там литература по въпроса; Н и к о л о в а, Св. За два непроучени среднобългарски ръкописа от XIV в., съдържачи старозаветни книги. – *Ricerche Slavistiche*, 43, 1996, 5–36. Н и к о л о в а, Св. Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария завет. – В: *Старобългарският превод на Стария завет. Под общата редакция и с въведение от Св. Николава. Т. I. З л а т а н о в а, Р. Книга на дванадесетте пророци с тълкования. С., 1998, XIX – XXI.*

³⁶ По-нататък вж. приложения списък на съкращенията на използваните източници. За Щук.507 – *Сводный каталог Молдавских рукописей, хранящихся в СССР. Коллекция Ново-Нямещкого монастыря (XIV-XIX вв.)*. Кишинев, 1989, 106–108; Н и к о л о в а, Св. Проблемът за издаването..., с. XXI.

³⁷ М о с т р о в а, Т. За един ръкопис от XVI в. с книгите на пророците и Тълковния апокалипсис. – В: *Българският шестнадесети век. София 17–20 октомври 1994. С., 1996, 475–485, вж. и посочената библиография.*

³⁸ Н и к о л о в а, Св., М. Й о в ч е в а, Л. Т а с е в а, Т. П о п о в а. Българското средновековно културно наследство в сбирката на Алексей Хлудов в Държавния исторически музей в Москва. Каталог (№ 6). С., 1999, 17–18.

мия, са ексцерпирани следните ръкописи: F.I.3 (РНБ) от XVI в.³⁹, два преписа от Чудовския манастир – Чуд.182 и Чуд.184, и МДА 19 от втората пол. на XV в.⁴⁰, ТСЛ 90 и МДА 20 – и двата от 1489 г., Рум.31 – от края на XV – началото на XVI в., В 48 от първата четвърт на XVI в.⁴¹ и първият препис в Успенския, Софийския и Царския том за м. май на Великите чети-минеи (ВЧМ) – Усп.1, Соф.1, Цар.1 от XVI в. Към тях ще добавим и преписите с контаминирания превод, които изброихме по-горе: от Соловецкия манастир (Сол.), Геннадиевската библия (Ген.), ТСЛ 63 – от края на XV – началото на XVI в., и втория препис от ВЧМ в неговата Успенска, Софийска и Царска версия – Усп.2 (Соф.2, Цар.2)⁴².

Въвеждането на контаминирания превод в руската ръкописна традиция разделя руските преписи на 2 основни групи. На първата група, която съдържа само преславския превод, е отделено специално място във ВЧМ като на представителен тип преписи, с принадлежащите им коментарии, които в историята на руската ръкописна традиция са свързани с преписа на поп Ушир Лихий от 1047 г. (Усп.1, Соф.1, Цар.1). С въвеждането и на втория тип преписи на контаминирания превод (Усп.2, Соф.2, Цар.2) ВЧМ отразяват повите тенденции в Русия след края на XV в.⁴³ Тук представяме разпределението на всички изследвани преписи по двете основни групи, като към преславския превод сме присъединили и южнославянските ръкописи:

I група – Преславски превод⁴⁴

A. *Преписи с тълкувания*

F.I.461, Щук.507, ТСЛ 90, МДА 20

МДА 19, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31

В 48, Усп.1, Соф.1, Цар.1

II група – Контаминиран превод

A. *Преписи с тълкувания*

Сол., ТСЛ 63

³⁹ По-подробно за този препис като представител на руската традиция вж. у М о с т р о в а, Т. Старобългарският превод..., 1995, 10–14, вж. и Дополнения к „Предварительному списку славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР“. М., 1993, с. 47.

⁴⁰ Датировките на руските преписи от XV в. са по: Предварительный список славяно-русских рукописных книг XV в., хранящихся в СССР (Для сводного каталога рукописных книг, хранящихся в СССР). Сост. А. А. Турилов. М., 1986, с. 87, 88, 186, 237, 238.

⁴¹ Ръкописът е датиран по водни знаци от Т. Мострова.

⁴² Тъй като текстът на Софийския и на Царския препис във ВЧМ е почти идентичен с текста на Успенския, по-нататък материалът ще се привежда по Усп.1 и Усп.2. Тези преписи са използвани в основата на изданието на майския том на ВЧМ: Die Grossen Lesemenäen des Metropolitens Makarij. Uspenskij spisok. Herausgeber E. Weiher, S. O. Šmidt, A. I. Škurko. 1.– 8. Mai. Freiburg I. Br., 2007 (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. LI, T. *LI Kritischer Apparat).

⁴³ Подборът във ВЧМ е правен много внимателно като са използвани преписи на архаични старобългарски преводи като Житието на Ирина напр. (4 май), но и такива, които следват тенденциите в развитието на историята на текста в ръкописната традиция. Пример за това е и поместният за 30 март препис на Лествицата на Йоан Синайски по нейната Киприанова редакция на последния български превод от XIV в., която е най-разпространена в Русия от началото на XV в. Вж. М о с т р о в а, Т. Преписът на Лествицата на Йоан Климакс в мартенския том на Великите чети-минеи на митрополит Макарий. – В: Abhandlungen zu den Grossen Lesemenäen des Metropolitens Makarij. Kodikologische, miszellenologische und textologische Untersuchungen. Bd. 1. Herausgegeben von Ch. Voss, H. Warkentin und E. Weiher (=Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. XLIV). Freiburg I. Br., 2000, 209–244.

⁴⁴ Преписите са подредени в хронологичен ред според тяхната датировка.

Б. Преписи без тълкувания

Бук.84, Хлуд.1, F.I.3

И двете групи обхващат преписи с наличието или отсъствието на тълкувания. Това обаче не е диференциращ признак по отношение на основния текст на превода, който остава без съществени изменения. Отстраняването на коментарите не е било единен процес, тъй като в отделните преписи на различни места са запазени части от тях. Само в F.I.3 са съхранени тълкуванията след 35:19 и последното изречение от предисловието към Плач Иеремиев преди заглавието на книгата: Сказаніе же положено е коєгож писмени, имене, что са реть. Плачи іерлиминіи (sic) И бы по плъвненіи илєвъ... (2066). В двата сръбски преписа Сказанието към Плача на Иеремия също не е отстранено. То се открива и в контаминирания превод (Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2) заедно с коментар към стих 37:2, който е изписан изцяло само в минсйните преписи.

Съдържанието по глави и стихове е в унисон с гръцката традиция. Изпуснат е само стих 35(28):5 във всички представени тук руски и сръбски преписи, поради повторение на една и съща фраза в началото на следващия стих⁴⁵:

F.I.461, 35:5 и рѣ іереміа къ ананіи прѣ очнма възсѣ людїи...

35:6 и рѣ іереміа по истиннѣ тако сѣтвори гь...

Структурата на текста е оформена с червенослов. Тази маркировка обаче съществено се отличава в преписите от контаминирания превод с отстранени тълкувания: Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2, и съвпада със Сол. и ТСЛ 63 само в частите, преведени по Вулгата. В групата на преписите, съдържащи само преславския превод, отклонения има при среднобългарската традиция, която се различава от руската по маркировката с киновар, по разпределението на тълкуванията в текста, както и по други варианти с морфологичен и лексикален характер. Различия има и при двата сръбски преписа, които са свързани с общ, твърде отдалечен във времето дефектен протограф и показват и общи варианти с руския ръкопис без коментарии F.I.3.

Тук ще приведем киноварните заглавия паралелно в българската, руската и сръбската традиция на преславския превод, които включват и участието на контаминиранияте преписи Сол. и ТСЛ 63. При тях старата маркировка не е засегната при механичното подвързване заедно с частите, преведени по латинска основа. Всички киноварни заглавия и инициали са изписани с по-едър шрифт, който е различен за среднобългарската и руската и сръбската традиция. За по-голяма пълнота са добавени и някои пояснителни надписи с червенослов, които по-скоро изпълняват функцията на тълкувания и са характерни само за руската и отчасти за сръбската ръкописна традиция. Трябва да отбележим, че маркирането с киновар не обхваща всички заглавия, а само избрани глави⁴⁶. В останалите случаи началните стихове са отбелязани

⁴⁵ По-нататък цитираме по F.I.461 – за среднобългарската традиция, по Усп.1 – за руската, и по Бук.84 – за сръбската ръкописна традиция.

⁴⁶ Сигнатури не се отбелязват само в случаите, когато всички преписи на среднобългарската, респ. на руската и сръбската традиция съдържат маркираното заглавие на дадена книга. Ръкопис В 48 не съдържа Плач Иеремиев.

с малки (F.I.461, Щук.507), а в някои руски преписи и с големи червени инициали:

(к тѡи днь.) прѡречствѡ їеремїино. (главѣ .ѢІ.)⁴⁷

1:1 Глѣ бжїи иже вкї їеремї хелькневѣ. ѡ їерки...

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, Чуд.182, Рум.31, ТСЛ 63, F.I.3, Бук.84, Хлуд.1; F.I.461 – от., Щук.507 – от., ТСЛ 90 – от., Чуд.184 – от., В 48 – от.

25:13 елико прорече неремна до взеѣхъ странъ

Начало на среднобългарската традиция F.I.461 = Щук.507, ТСЛ 90, Чуд.184, В 48

25:13 елико прѡрече (Цар.1 прѡрече) неремїа до взеѣхъ странъ.

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, Чуд.182, Рум.31, ТСЛ 63, F.I.3; Бук.84 – от., Хлуд.1 – от.

25:15 (32:1) Тако рече гѣ вѣ їеранлевъ. възми чаша вина несмѣшенанаго сего. ѡ рѣкы моеѣ. да напоши вѣса страны къ нимъже азъ посла тѣ.

F.I.461 = Щук.507

25:15 (32:1) Тако рѣ гѣ вѣ иїлекъ. възми чашѣ вина несмѣшенанаго сего, ѡ рѣкы моеѣ. да напоши вѣса страны. к инлѣ азъ испѣщѣ тѣ.

Усп.1 = всички руски и сръбски

26:1 (33:1) вѣ начатѣкъ црѣ омакїма сѣна ївсїнна вѣ се слово ѡ гѣ.

F.I.461 = Щук.507, В 48 – наугтѣ

26:1 (33:1) в наугтѣкъ црѣ ївакїма. сѣна ївсїнна вѣ се слово ѡ гѣ.

Усп.1 = Соф.1, Цар.1 и останалите руски, Бук.84 – наугтѣ. Хлуд.1 – от.; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

29:25 (36:25) ивемъ тебе поустїна вѣ нма мое. и кѣ софонїи сѣоу масеевѣ жрѣщѣ речешн.

F.I.461 = Щук.507 = В 48; гр. – от.

29:25 (36:25) икель тебе поустї в нма мое. вѣписанїе ѡ салїа кѣ софонїи вѣ їерлїи. и кѣ софонїи сѣс масеевѣ жрѣщѣ речешн.

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, Чуд.182, Чуд.184, ТСЛ 90, Рум.31, ТСЛ 63, Сол., F.I.3, Бук.84, Хлуд.1;

Οὐκ ἀπέστειλά σε τῷ ὄνοματί μου, καὶ πρὸς Σοφονίαν υἱὸν Μασσαίου τὸν ἱερέα εἶπεῖν.

30:1 (37:1) Слово бывшее кѣ їеремїи ѡ гѣ рѣци

F.I.461 = Щук.507

30:1 (37:1) (слово) бывшее кѣ їеремїи ѡ гѣ да рѣщїе. (sic Усп.1 = Соф.1, Цар.1)

рѣци – МДА 19, МДА 20, Чуд.182, Чуд.184, ТСЛ 90, Рум.31, F.I.3, ТСЛ 63, Сол.; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

30:1 (37:1) слово бывшее ѡ гѣ кѣ їеремїи глѣ: Бук.84, Хлуд.1

30:4 (37:4) и си словеса іаже гла гѣ ѡ нан и ѡ іодѣ.

F.I.461 = Щук.507, Чуд.184, Рум.31, ТСЛ 63, Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

30:4 (37:4) и си словеса іѣ глѣть гѣ. ѡ нїзлї. и ѡ іодѣ (здѣ.)

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, Чуд.182, ТСЛ 90, Сол., F.I.3

⁴⁷ Текстът в скоби се отнася само за минейните преписи Усп.1, Соф.1, Цар.1. В МДА 19 цифрата в скобите лежи в полето на листа и означава петнадесетия поред пророк в преписите на тълковните пророчества. В минейте погрешно глѣвъ.

Преди 31:31–34 (38:31–34) – четене от Паримейника

о новѣ закѣтѣ хѣтѣ глеть

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, В 48, Сол., Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2; F.I.3 – от., F.I.461 – от., Шук.507 – от., ТСЛ 63 – от.

31:31(38:31) Се днѣ градоѹ глеть гѣ. и завѣщаа домоѹ ілевоѹ, и домоѹ подиноѹ завѣтъ новѣ.

31:31(38:31) се днѣ градоѹ глеть гѣ. и завѣщаю домоѹ ілевоѹ. и домоѹ ідиноѹ завѣтъ новѣ.

32:1 (39:1) Слово бывшее къ іереміи ѿ гѣ гла. въ десатое лѣто ѿ седекїа црѣ подина. то лѣто шмоє на десате. навѣходоносорѣ црю вавілонѣнскоѹ.

F.I.461 = Шук.507, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, ТСЛ 63, F.I.3, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2; В 48 – киновар

вавілонаньскѣ – В 48, Чуд.182, Чуд.184; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

32:1 (39:1) слово бывшее къ іереміи ѿ гѣ гла. въ десатое лѣто ѿ седекїа црѣ іодина. кѣ лѣто шмоє на десате. навѣхѣносорѣ црю вавілоньскѣ.

Усп.1 = Соф.1, Цар.1, F.I.3, Бук.84

Чуд.182, Чуд.184, ТСЛ 63; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2 – погрешно повторено след 32(39):5

32:2 (39:2) сна же црѣ вавілоньска шстрожи ѡ іерлнмѣ...

вавілонѣнска F.I.461, Шук.507, В48, Чуд.182, Чуд.184, Сол.; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

33:1 (40:1) и бы слово гне кѣ іереміи второе. тѣн же бѣаше еше свѣзанѣ. въ ровѣ тѣмннчнѣмѣ гла.

33:1 (40:1) и высть слово гне кѣ іереміи. втѣрое. тѣ же бѣаше еше свѣзанѣ. въ ровѣ тѣмннчнѣ. гла.

ТСЛ 63 – без киновар; Рум.31 – кѣ іереміи прѣкз второе гр. – от.

34:1 (41:1) слово бывшее кѣ іереміи ѿ гѣ. и навѣходоносорѣ црѣ вавілонѣнскѣ. и вѣн вон его. и всеѣ землѣ властї его. воевааѣ на инма и на кѣса грады подины. F.I.461 = Шук.507

вавілонѣнска – Чуд.182, Чуд.184, В 48, Сол., ТСЛ 63; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

34:1 (41:1) (слово бывшее кѣ іереміи ѿ гѣ) и навѣхѣносорѣ црѣ вавілоньскѣ. і вѣн кон его и всеѣ землѣ властн е воевааѣ на іерлнна. и на всеѣ грады іодины гла.

F.I.3, Бук.84, Хлуд.1 – без начало; МДА 20 – начало то е добавено преди 34:2; вавілоньскѣ – МДА 20, ТСЛ 63 (ТСЛ 90, МДА 19, Рум.31 – пѣлен текст без черве-послов), F.I.3, Бук.84, Хлуд.1

35:1 (42:1) слово бывшее кѣ іереміи ѿ гѣ въ днн івакїмла сна івсїнна црѣ подина гла.

Рум.31 – ѿ гѣ кѣ іереміи прѣкз, вариант παρὰ κυρίου πρὸς Ἱερემίαν

ѿ гѣ – παρὰ κυρίου = Шук.507, В 48, Чуд.182, Чуд. 184, F.I.3, Рум.31, ТСЛ 63, Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2

35:1 (42:1) слово бывшее кѣ іереміи ѿ бѣ. въ днн івакїмла сна івсїнна црѣ подина гла.

ѿ бѣ – Усп.1, Соф.1, Цар.1, Сол., гр. – от.

36:1 (43:1) и бы въ лѣто дѣ (вм. дѣ. е) івакїмле сна івсїнна црѣ іудина. бы слово гне кѣ іереміи гла. F.I.461 = Шук.507

36:1 (43:1) и бы в лѣто . дѣ . е івакїмле. сна івсїнна црѣ іудина. высть словѣ гне кѣ іереміи гла.

Рум.31 – и вѣ въ . дѣ . е лѣто . івакїмле, вариант τετάρτῳ ἔτει

- 40:1 (47:1) слово бывшее къ іеремни ѿ г҃а послѣже попоущенни навоузарданн. архимагера ѡтъ рама е҃га пол и въ пѣ средѣ нзселенїа іюдина ведомо (въ) вавлонь. F.I.461 = Шук.507
 архимагера, ведомыхъ В 48
- 40:1 (47:1) слово вышше къ іеремїи ѿ г҃а. послѣже поощенїи навазарданк. архїмагера ѿ рама. е҃гда пол и къ поу средѣ нселенїа іюдина. ведо въ вавлонь.
 Рум.31 – къ іеремїи прркѣ ѿ г҃а
 архїмагера, ведо – Рум.31 и всички руски и сръбски
- 44:1 (51:1) Слово бывшее къ іеремни ѿ г҃а. възвѣмъ жидомъ жившциимъ на земли егїпетцѣ. и сѣдациимъ въ магдалъ и въ тафна. и въ земли пафурецѣ г҃ла.
 F.I.461 = Шук.507; В 48 (вариант ѿ г҃а къ еремїи; жидоко)
- 44:1 (51:1) слово вышше къ іеремїи ѿ г҃а. веѣ жидоко жившциимъ в земли египетскѣ. и сѣдации в магдалк и в тафнаск. и в земли патрестк (sic) г҃ла.
 Усп.1 = Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, Сол., ТСЛ 63, F.I.3, Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2
- 44:2 (51:2) Тако ре г҃ь въ славь. вы видосте все зло...
 F.I.461 = Шук.507, В 48
- 44:2 (51:2) Тако г҃летъ г҃ь въ нѣвѣкѣ. вы видѣсте все зло...
 Усп.1 = Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, Сол., ТСЛ 63, F.I.3, Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2
- След 44 (51):18 црнца нвнда и слнцоу и всен тварн нвнѣн
 F.I.461 = Шук.507, Чуд.182 (сказ в полето), Чуд.184 (сказ +), МДА 19 (сказ +), Рум.31; В 48 – след 44(51):17 црци нвнѣн слнцю и всен тварн небеснѣн
- След 44 (51):18 сказ Иже ре црци нѣвѣки. то ѡ слнцѣ г҃лѣ и ѡ всен тварн нѣвѣн.
 Усп.1 = Соф.1, Цар.1, Сол., ТСЛ 63
- 45:1 (52:1) Слово еже гла іеремїа прркѣ. къ вароухъ сноу нрїнноу. е҃га възписа словеса си въ книги. въ четвъртое лѣто іоакїмова. сна іосїнна црѣ іюдина.
 F.I.461 = Шук.507
- 45:1 (51:35) слово е г҃ла іеремїа прркѣ къ варухѣ снѣ нрїннѣ е҃гда възписа словеса (словеса си Цар.1) въ книги ѿ оустѣ іеремїингѣ. въ .д. е. лѣто іоакїмово сна іосїнна црѣ іюдина.
 Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, ТСЛ 90, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, Сол., ТСЛ 63, F.I.3, Бук.84, Хлуд.; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2
- 45:2 (51:36) Тако ре г҃ь ѡ тебѣ вароухѣ.
 F.I.461 = Шук.507, В 48
- 45:2 (51:36) тако г҃летъ г҃ь ѡ тебѣ вароуше.
 Усп.1 = Соф.1, Цар.1, МДА 19, МДА 20, ТСЛ 90, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, Сол., ТСЛ 63, F.I.3, Бук.84, Хлуд.1; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2
- 52:1 сѣшѣ второумоу лѣтоу, тн едннмоу седекїнноу възне҃га цртвадаше самъ. и цртва же .дл. лѣт въ нмѣ. нма же матерї емѣ амнта. дѣшн неремїнна ѿ ловена.
 F.I.461 = Шук.507; ТСЛ 63 – с вариант: Оушѣ едннмѣ лѣтѣ тн едннмѣ на десѣте Седекїноу...
 52:1 Усп.1, Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31, Сол. – след 52:34 като

тълкувание: В.48 – след 52:10; F.I.3 – от., Бук.84 – от., Хлуд.1 – от.

52:34 и оуѣро емоу дашиѣ всегда... доидѣ во нь днь оумре.

52:1 сказа. соуѣрѣ втвѣроидѣ аѣтѣ. ти единоидѣ седекїинѣ. вѣнигда цѣтвѣваше. и царствѣваѣ
дѣ. аѣтѣ вѣ їерѣликѣ. наѣ же аѣтѣрн еѣиѣ аѣнтѣлѣ. дѣцн їеремїина ѣ лѣклѣнѣ
(лѣклѣна Чуд.182, Чуд.184, Рум.31)

Ὁυτος εἰκοστού καὶ ἑνὸς ἔτους Σεδεκίου...

їеремїино прѣрѣство. варѣуѣ. (Книга на пророк Варух)

їеремїино прѣрѣство. варѣ.

1:1 И си словеса книгы, іаже възписа варѣуѣ. снѣ ннрїинѣ. снѣ мадсеѣва. снѣ седекїина...

1:1 И сї словеса книгы, іа възписа варѣ снѣ ннрїинѣ. снѣ мадсеѣва. снѣ седекїина...

Карѣуѣхѣ. сказанїе плачн їеремїиноуѣ. Плачн прѣрѣстн сѣтѣ възписанн, їеремнѣл
прѣрѣкомѣ. (Предисловіе кѣм Плач Иеремїев)

(Варѣ.) сказанїе пла їеремїи. (ѣѣ.) плачн прѣрѣстїи соуѣтѣ написанн. їеремїею
прѣрѣкомѣ.

Хлуд.1 – їеремїа. Плачн прѣрѣстїи соуѣтѣ написанн...; Бук.84 – без заглавіе:

Плачн прѣрѣстїи...

F.I.3 – от. Сказанїе же положено ѣ когѣоѣ писмени, имене, что сѣ рѣтѣ.

Карѣуѣхѣ же възвращенїе глѣ. повѣдаѣтѣ что еѣтѣ їзлїю...

F.I.461=Шук.507, Рум.31; Бук.84, Хлуд.1

Варѣ^ѣ зѣѣк. Варѣхѣ^ѣ възвращенїе глѣ повѣдаѣтѣ что е ѣїлїю...

Усп.1 – Соф.1, Цар.1, Сол., Чуд.182, Чуд.184

плачн їеремїинн. (Плач Иеремїев)

В 48 Книга Плач Иеремїев – от.

И вѣ по плачннн їзлѣвѣ. и по вѣпоуѣстѣнїн їерѣлїманн. сѣѣде їеремїа плача сѣ...

плачн їеремїиннѣ.

Хлуд.1 – Вар. плачн стѣго прѣрѣка їеремїе

F.I.3 – погрѣшно плачн їерѣлїанїинн

И вѣ по плачнннн їлѣвѣ. и по вѣнѣстѣнїн їерѣлїманн. сѣѣде їеремїа плачѣ...

Карѣуѣхѣ. писанїе пѣщено кѣ жндѣомѣ їеремїа прѣрѣко. (Послание на Иеремїа)

F.I.461=Шук.507, ТСЛ 63

Варѣ^ѣ писанїе пѣщено кѣ жндѣоѣ. їеремїею прѣрѣкѣ (+ вѣ вавїлѣ іакѣ повѣлѣно еѣиѣ
вѣрѣомѣ Усп.1, Соф.1, Цар.1, Сол.)

Рум.31 – Карѣуѣ^ѣ. писанїе книгы поуѣщено кѣ жндѣоѣ. їеремїею прѣрѣкомѣ.

1:1 Грѣхѣ дѣлѣ аже сѣгрѣшнѣте прѣ вѣгомѣ. ѡведѣте сѣ вѣ вавїлонѣ. плачннн...

F.I.461=Шук.507, Чуд.182, Чуд.184, В 48, F.I.3, Бук.84, Хлуд.1; Геѣл., Усп.2, Соф.2,

Цар.2 – гр. ἀχθήσεσθε, вариант ἀλαγέσθε

Бук.84, Хлуд.1 – вариант Грѣхѣ радн

1:1 Грѣ^ѣ дѣлѣ іа сѣгрѣшнѣте прѣ вѣгомѣ. ѡведѣте в вавїлонѣ плѣненн...

Усп.1=Соф.1, Цар.1, Сол.

возписанїе поуѣщено кѣ жндѣомѣ ѡ їеремїа. ѡ самомѣ прѣрѣцѣ їеремїи оуказанїе.

їеремїа вѣ ѡ аѣлѣфѣтѣ, и погрѣвѣнѣ вѣ вѣгїптѣ. каменїемѣз повѣнѣнѣ вѣвѣзѣ
жндѣоѣстѣнн.

F.I.461=Шук.507, В 48

склїсанїе (Усп.1=Соф.1, Цар.1) пѣщено кѣ жндѣоѣмѣ ѡ їеремїа. їеремїа вѣѣ, ѡ
аѣлѣфѣтѣ. и погрѣвѣнѣ вѣ вѣгїптѣ. каменїемѣз повѣнѣнѣ вѣ жндѣоѣмѣ.

въписаниѣ F.I.3, МДА 20, Чуд.182, Чуд.184, ТСЛ 63. Сол.; Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2 Рум.31 – въписаниѣ поущеное къ жидовомъ ꙗко иеремия прѣка. иереміа къ ꙗко ꙗко апатота... ꙗко жидовъ.

Бук.84 – иерѣміа. Иереміа вък...

Хлуд.1 – Оказаниѣ ꙗко прѣрѣчьствѣ иереміинѣ. Иереміа вък...

Най-забележимата структурна особеност, която разделя преписите от по-старата традиция – преди появата на контаминирания превод – е наличието или отсъствието на въвеждащата добавка от Паримейника, която е присъединена без редакционни изменения в паримейния текст, преди началото на преславския превод (25:13, 15) под общото заглавие *прѣрѣчьствѣ иереміинѣ*. Тя отделя в една подгрупа 9 руски и 2 сръбски преписа: F.I.3, МДА 20, МДА 19, Чуд.182, Рум.31, ТСЛ 63, Усп.1, Соф.1, Цар.1 и Бук.84, Хлуд.1. Тази добавка със сигурност се е появила доста рано в руската традиция, но най-ранните преписи, с които разполагаме, са от втората половина на XV в. Без тълкувания са три преписа. Единият от тях е руският F.I.3. От средата на XVI в. е сръбският Бук.84 (1550–1560 г.), който съдържа някои правописни русизми и текстологични варианти, присъщи на руската ръкописна традиция⁴⁸. Другият препис – Хлуд.1, също е свързан с тази традиция, но по всяка вероятност копистът е имал няколко източника или е внесъл сам някои от лексикалните замени⁴⁹. Останалите руски преписи са снабдени с коментари. Паримейната част не е използвана от търновските книжовници при съставянето на библиейския сборник от XIV в., а освен това отсъства и в част от руските ръкописи с тълкувания (ТСЛ 90, Чуд.184 и В 48), датирани от XV и началото на XVI в. Стиховете от това своеобразно въведение отговарят по съдържание на двете глави от Книгата на Иеремия, които се четат по време на суша или военна опасност: 1: 1–8, 11–17; 2: 2–12. Те включват данни за произхода на Иеремия и за момента на въвеждането му в пророческото служение и са напълно подходящи за функцията, която са изпълнявали. По езикови особености тези стихове са идентични с текста на славянския паримейник и дори представят по-архаични форми⁵⁰.

От 25:13с (МТ) със заглавието *єлико прѣрече иеремна до всеѣхъ странѣ* започват двата преписа от среднобългарската традиция. Към тях се присъединява и Чуд.184, ТСЛ 90, а също и В 48, който в текстологично отношение заема промеждутъчно място между руските и среднобългарските преписи. Този надпис не е случаен. На неговото значение и на функцията му като въвеждаща формула към гл. 25:15–38 се отделя специално внимание в изследването на първоначалния еврейски свитък⁵¹. Той се среща само в част от преписите на Септуагинта, в справочния апарат на реконструирания текст: в Алек-

⁴⁸ М о с т р о в а, Т. За един ръкопис от XVI в. ..., с. 479.

⁴⁹ Срв. написания като *жереческама* 28:1, относителното мест. за вин.п. мн.ч., м.ж. р. (аже 26:3, 4; *скога четворножия* Вар. 3:32 и др. Текстологичните варианти също съвпадат с руските, но има и изменения, внесени вероятно от самия преписвач: *вплѣхъ пастыршѣска* 25:36, повсеместната употреба на *пастирѣ* и *ради* в целия ръкопис, *крѣтнште* вм. *црнѣ* Вар. 4:20 и др.

⁵⁰ М о с т р о в а, Т. Старобългарският превод..., 1995, 21–22; М о с т р о в а, Т. О структурных особенностях..., 114–119.

⁵¹ R i e t z s c h e l, Cl. Das Problem der Urrolle. Güterloh, 1966, S. 43.

сандрийския кодекс, в кодекс Мархалианус, в преписите от катенната група: $\sigma\tau\alpha \epsilon\lambda\rho\phi\eta\tau\epsilon\upsilon\sigma\epsilon\nu \iota\epsilon\rho\epsilon\mu\iota\alpha\varsigma \epsilon\pi\iota \pi\alpha\nu\tau\alpha \tau\alpha \epsilon\theta\nu\eta$ (A Q-46-130-613 C' Arab). Това заглавие преди 25:15 е запазено и в Остр., и в Елиз., независимо че стих 13с е преведен преди това на мястото си.

Следващата разлика се състои в разделянето на стих 25 от гл. 29 (36) на две части от червенослов, който е от типа пояснения: $\text{въпнсанне } \tilde{\omega} \text{ самѣа къ } \text{софонїи къ } \tilde{\imath}\epsilon\rho\epsilon\mu\iota\tilde{\imath}$. Възможно е това да е глоса, внесена в текста, тъй като няма съответствие в гръцки. Вероятно тя характеризира по-ранната руска традиция и се появява както в тълковните Чуд.182, Чуд.184, Сол. и др., така и в F.I.3, Бук.84, Хлуд.1, които са без тълкувания. В 48 в този случай следва българската традиция, която не съдържа подобни пояснения. В Усп.2, Соф.2, Цар.2 и Ген. този надпис се запазва в текста, но не е маркиран.

Киноварното указание $\text{о новѣ заветѣ хвѣ глеть}$ пред паримейните стихове 31(38): 31–34, които влизат и в състава на бревиария, се открива във всички руски преписи с изключение на F.I.3 и на двата сръбски преписа без тълкувания. В част от ръкописите като Усп.1, Соф.1, Цар.1, Бук.84, Чуд.184, Чуд.182 това е киноварна бележка в текста, във В 48 и Ген. тя се намира в полето, а в Сол. и Усп.2, Соф.2, Цар.2 е внесена вътре, но не е оформена с киновар. В българската традиция и в руския ТСЛ 63 с тълкувания този надпис отсъства.

Началото на 34(41):1 слово бившее къ $\tilde{\imath}\epsilon\rho\epsilon\mu\iota\tilde{\imath} \tilde{\omega} \tilde{\gamma}\tilde{\alpha}$ липсва в F.I.3 и свързаните с него и с други текстологични варианти ръкописи Бук.84 и Хлуд.1. В МДА 20 от 1489 г. то е поставено след края на заглавието, непосредствено преди началото на стих 34:2. Пълен текст, но без червенослов съдържат и ТСЛ 90, МДА 19, Рум.31, а също и преписите, свързани с варианта вавилоньскъ, който се употребява повсеместно в среднобългарската традиция и в повечето случаи във В 48.

По-нататък маркирането на отделни избрани глави върви паралелно в преписите на руската и българската традиция до гл. 52. В текста се отбелязват само отделни лексикални и словоредни варианти. Срв. например разпочетенето $\tilde{\omega} \tilde{\beta}\tilde{\alpha}$ (без гръцки) в 35:1, което отделя в една група Усп.1, Соф.1, Цар.1, Сол. срещу всички останали български, руски и сръбски преписи, които включват и контаминирания превод. Словоредни варианти в границите на синтагмата се появяват в Рум.31 (35:1, 36:1), но също и в сръбските преписи в гл. 30:1 срещу всички останали, които се отнасят към руската и българската традиция. Първият стих 52:1 липсва в F.I.3 и в следващите го в текстологично отношение сръбски преписи Бук.84 и Хлуд.1. В Усп.1, Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, Рум.31 и в Сол. този стих се появява погрешка в края на гл. 52, след стих 34, като начало на три събрани на едно място тълкувания. Във вилнюския препис № 48 той е отнесен след 52:10. Този първи стих е на мястото си само в двата кодекса, които представят среднобългарската традиция – F.I.461, Щук.507, и в ТСЛ 63, където са допуснати още повече неточности. Във всички ръкописи обаче е засвидетелствано погрешно четене:

$\sigma\epsilon\upsilon\tau\eta\varsigma \kappa\tau\omega\rho\epsilon\mu\iota\varsigma \lambda\epsilon\tau\eta\varsigma. \tau\iota \epsilon\delta\iota\mu\omicron\iota\varsigma \epsilon\epsilon\delta\epsilon\kappa\iota\omicron\upsilon\iota\varsigma$ за гр. $\text{Ὁντος εἰκοστού καὶ ἐνὸς ἑτοῦς Σεδεκίου}$ (вариант δευτερου καὶ εἰκοστού).

Това е една от старите общи за всички преписи грешки в текста, които идват от някакво дефектно копие, а може би и от преславския протограф. Тази, както и други стари грешки не са поправени и в среднобългарския кодекс от XIV в. Сравни например *рѣзвѣ хнрацнѣма* вм. *рѣжа дхнѣма* – *πλὴν χειρ Ἀχεικάμ* (33:24); и не *ходнѣ възлѣдъ въ ннѣхъ*. *ѣко богатн нмъ* (богатымъ в Усп.1 и др. руски преписи) вм. *работн нмъ* – *τοῦ δουλεύειν αὐτοῖς* (42:15). Те обхващат всички 21 изследвани ръкописи, което е доказателство, че не е ползван гръцки текст за сравнение.

Повсеместна и последователна замяна има само при лексемите *пастыръ*, *пастырскъ*, докато във всички останали 17 руски и в сръбския Бук.84 се пазят *пастухъ*, *пастышскъ* без нито една употреба за *пастыръ* (32:35; 40:12) *пастырскъ* (32:36)⁵². Във втория сръбски препис Хлуд.1 също е въведена повсеместната употреба на думата *пастыръ*. Вместо *пастырскъ* обаче тук е внесена една контаминирана форма *пастырыньска*, което говори за първоначален опит при тази лексикална замяна.

Следи от редакторската дейност в F.1.461 през XIV в., най-вероятно дело на преписвача, откриваме в прилагателното *жестоци* (*жесточѣншии* в Рум.31) за Вар. 2:30, преосмислено от *жестокошини* *σκληροτράχηλος*. То е запазено и правилно изписано в 13 от руските преписи: *ѣко люде жестокошини соуть* Усп.1, Соф.1, Цар.1, Усп.2, Соф.2, Цар.2, Чуд.182 и Чуд.184, МДА 19, В 48, ТСЛ 63, Сол., Ген. и Хлуд.1; *жестокои шии* F.1.3, МДА 20, ТСЛ 90, *жестокошини* Бук.84. Тази структурна калка вероятно е неологизъм, създаден от преславските преводачи. Тя е регистрирана у Мк и SJS само по Шишатовация апостол. В Симеоновия сборник се открива и съществителното *жестоцинь* (1). Със същия I компонент, но с II член с основа от *внѣ* са образувани и *жестоковнннннн* (1), *жестоковннннн* (2), *жестовнннн* (1), *жестовнннннннннн* (1) в Сим.

Друг пример за намесата на търновския преписвач в ръкопис F.1.461 също от Книгата на Варух е разлагането на архаичния композитум *длъгожнѣ* (3:14) в съчетанието *длъгота жнѣю* (=Шук.507) за гр. *μακροβίωσις*. Сложната дума е съхранена във всички останали 19 преписа с изключение на Рум.31, където намираме *долгое жнѣе*. Срв. например *гдѣ ѣ длъгожнѣ* и *жнѣю* F.1.3 – *ποῦ ἐστὶν μακροβίωσις καὶ ζωή*, в F.1.461: *гдѣ ѣ длъгота жнѣю* и *жнѣю*. Производната ѝ лексема *длъгожнѣнъ* се причислява към архаизмите в Григоровичевия паримийник и е открита в Ис 53:10⁵³. В Книгата на Варух и двете лексеми се срещат в непаримейните стихове.

По-нататъшният анализ на структурните особености показва обособяване на някои елементи само в руската, за разлика от южнославянската ръкописна традиция. Така например само в Усп.1, Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184 и Сол. е направено разделяне на тълкуванието към Плач Иеремиев

⁵² Срв. Йовчева, М., М. Камуля. От лексиката до структурата на Книгата на пророк Иезекиил: резултати от компютърно изследване на средновековен текст на различни равнища. – *Palaeobulgarica*, 24, 2000, № 2, с. 16, където повсеместна замяна на *пастухъ* с *пастыръ* също се счита за по-късна намеса в текста от преписвача през XIV в.

⁵³ Р и б а р о в а, З. Јазичните слоеви во Григоровичевият паримејник. – Реферати на македонските слависти на XII Меѓународен славистички конгрес. Скопје, 1997, с. 134.

на две части с киноварната бележка **Нарѣ** здрк. Част от тези преписи (Усп.1, Соф.1, Цар.1 и Сол.) се различават и в заглавието на Посланието с добавката в края: **кѣ кавилѣ ѿкоѣ пожелѣно еѿ богомѣ**. Те са свързани и с общи грешки в структурата и в съдържанието на текста, които ги отличават от всички останали преписи на руската и българската традиция. Тук се отнасят напр. погрешно повтореното тълкувание след 51(44):30 за втори път след 51(45):35 (5).

Общи грешки обединяват Сол. и Усп.1 (Соф.1, Цар.1) за разлика от всички останали ръкописи: **Посл. 1:25 на ралоу посл. тым** (Усп.1, Сол.) – **на ралоу послатъ ѿ sic** (Усп.2, Ген.) – **ἐπ' ὧμοις φέρονται**; **Вар. 2:25 ѿпѣсткнїемъ** (Усп.1, Сол.) **вм. ѿпѣстнїї** (Усп.2, Ген.) – **ἐν ἀποστολῇ**; **Плач 1:7 ѿкровенїа еѣ** (Усп.1, Сол.) **вм. ѿрвенїа сконѣ** (Усп.2, Ген.) – **ἀλωσμων αὐτῆς**; **Плач 5:13 юноша кѣ градѣ ѿнемлогшѣ** (Усп.1, Сол.) **вм. кѣ кладѣ** (Усп.2, Ген.) – **ἐν ξύλω**; **Иер. 52:25 иже кѣ приставникѣ лѣжкѣ конскыхѣ. и се лѣжкѣ конскыхѣ. и се лѣжкѣ нарочитыхѣ** (Усп.1, Сол.) – **иже кѣ приставникѣ люжкѣ конскїи. и сѣмъ лѣжкѣ нарочитыхѣ** (Ген., Цар.2)⁵⁴ – **ὃ ἦν ἐπιστάτης ἀνδρῶν τῶν πολεμιστῶν, καὶ ἐπὶ τὰ ἄνδρας ὀνομαστοῦς**. Интерес представляват и грешките, свързващи Усп.1 с F.I.3: **Вар. 2:7 все злато ѣ прїиде на ны** **вм. все зло то. еже прїиде на ны** (Усп.2, Соф.2, Цар.2, Ген., Сол.) – **πάντα τὰ κακὰ ταῦτα...** Само в тези два преписа и Соф.1 (който е много близък до Усп.1) има повторение в 37:12 от предходния стих 37:11. Това вече предполага и някаква генетична връзка чрез общи по-стари източници. Текста цитираме по F.I.3: **37:11 и бы ѿко възыде сила халденска ѿ іерлїма. ѿ лица силы фараонна.** **37:12 изыде іеремїа изъ іерлїма. ѿ лица силы фараонна. и изыде іеремїа изъ іерлїма. ити къ землю кенъамїню.**

Последната разлика между руската и българската ръкописна традиция се намира в заглавието на Житието на Иеремия. В F.I.3, както и в Усп.1, Соф.1, Цар.1, Чуд.182, Чуд.184, МДА 20, ТСЛ 63, Сол. и останалите преписи от контаминирания превод (Ген., Усп.2, Соф.2, Цар.2) с киновар се изписват първите два реда от началото на житието: **іеремїа кѣ ѿ анатота. и погрѣенѣ кѣ...** В българската традиция към киноварното заглавие: **въписанїе поученое к жидомѣ ѿ іеремїа**, което обозначава края на предходния раздел (т.е. Посланието), е добавено: **ѿ самоу пррцѣ іеремїи оуказанїе**. В началото на текста на житието е поставен голям червен инициал „И“. Двата сръбски преписа показват още по-голямо разнообразие. В Бук.84 като заглавие е поставено само името на пророка, а в Хлуд.1 то е свързано с превода на Сказанието на Епифаний Кипърски за пророците, което в някои ръкописи се разпространява като самостоятелна творба: **Сказанїе ѿ пррцѣтве іеремїине. Іеремїа въ..**

Контаминираният превод с изключение на минейните преписи (в той днь пррвѣство, іеремїа прркѣ.) носи заглавие **науинагѣ іеремїа прркѣ. глава. ѿ**. Текстът на първа и втора глава от Книгата на Иеремия тук е преведен пряко от Вулгата без посредничеството на хърватския бревиарий, който на това място следва гръцката традиция.

В Усп.2, Соф.2, Цар.2, Сол. и Ген. преславският превод без коментари започва от 26-та глава, като по този начин е елиминирано оригиналното

⁵⁴ На това място в Усп.2 писачът е пропуснал част от текста.

старо заглавие на превода. Началото 25:15–34, както бе посочено и по-горе, е преведено от латински⁵⁵. Останалите глави от Иеремия, както и целият тематичен комплекс следват преславския тълковен превод, с погрешно повторение на отделни стихове като 32:1, което е преписано и след 32:5. Тази грешка в Усп.2, Соф.2, Цар.2, която откриваме и в Ген., идва от по-старите руски преписи, с които вероятно е свързан генетично използвания в Ген. препис за контаминирания превод. Тя се среща например в двата чудовски ръкописа № 182 и 184 от II пол. на XV в. и в ТСЛ 63. В Ген. и Усп.2 (Соф.2, Цар.2), които са с отстранени тълкувания, е запазено част от тълкуванието в гл.37, а също и предисловието към Плач Иеремиев.

Преславският текст в глава 52 на контаминирания превод започва от стих 4, тъй като първият стих в повечето руски преписи от по-старата традиция не е на мястото си, а е отнесен погрешно като тълкувание в края на глава 52 (вж. по-горе за 52:1 Усп.1). Стихове 2 и 3 пък не са налице в тълковния превод, тъй като отсъстват в Септуагинта. Това е наложило превеждането на първите 3 стиха от латински.

В текстологично отношение една от връзките между Усп.2 (Соф.2, Цар.2) и Ген. е характерният за среднобългарската традиция словообразователен вариант *вакилонаньскъ* (<*вакилонань*), който се употребява наред с *вакилоньскъ* (< *вакилонь*).

Прилагателното *вакилонаньскъ* в Книгата на Иеремия във всичките си форми възхожда към българската ръкописна традиция. То се среща в целия текст на българския и на молдовския препис с изключение на три случая с *вакилоньскъ*. При положение че при всички руски преписи, които употребяват формата *вакилоньскъ* има колебание в нейната употреба, много е възможно почти пълното уеднаквяване на среднобългарския ръкопис в това отношение да е дело на търновските преписвачи⁵⁶.

Този морфологичен облик е маркиращ елемент, който отделя преписите на среднобългарската традиция от по-старата руска и сръбска традиция: F.I.3, Бук.84, Хлуд.1 и Усп.1, за разлика от Чуд.182, Чуд.184, В 48 и преписите от контаминирания превод Сол., Ген. и Усп.2, в които има колебание и неравномерно разпределение на този словообразователен вариант.

Общи за втория Успенски препис и Генадиевската библия са и други варианти, а така също и погрешни написания, като например *златъбница* 37(30): 6 вм. *златъбница* (Усп.1, Сол., F.I.3, Бук.84, Хлуд.1, Чуд.182, В 48) за гръцки *ἵκτερος* 'жълтеница'. Тази грешка е характерна и за Чуд.184 (втората половина на XV в.), който също трябва да включим към групата преписи с общи грешки в структурата и в отделни написания, от която произхожда антиграфът на Ген. Подобен е и примерът от Посл. 1:59 *вѣгопослоушани* (Ген., Усп.2, Чуд.182 и Чуд.184) вм. *вѣгопослоушливи* (Усп.1, Сол., F.I.3, Бук.84, В 48, F.I.461, Щук.507) – *εὐήκοα*.

⁵⁵ Тук главите се дават по номерацията на латинския текст.

⁵⁶ Подробно за този словообразователен вариант вж. у М о с т р о в а, Т. Старобългарският превод..., 2006, 81–82.

Маркировката на текста с киновар в Усп.2 (Соф.2, Цар.2) се отличава от тази в Усп.1 (Соф.1, Цар.1.) и от групата ръкописи, свързани с по-старата руска традиция като F.I.3, Чуд.182, Бук.84, Хлуд.1. Тук киноварни са не самите заглавия, а буквените означения на главите, разположени на предходния ред или в полето. Първият стих на всяка глава е оформен с тъгък червен инициал от византийски тип. С големи киноварни букви са оформени заглавията на отделните книги. В Книгата Плач с червенослов са предадени и свръйските букви заедно с превода им в първа глава. Същото оформление на отделните книги и на главите има и преписът в Ген. Като свържем маркировката с киновар и общите грешки в структурно и текстологично отношение, можем да заключим, че Усп.2 е свързан генетично с Ген. чрез някое от неговите копия, но Ген. не е негов антиграф. Така например оставеното погрешка тълкувание след 37:2 в Ген. е недовършено, а в Усп.2 е изписано изцяло. Освен това в Усп.2 са внесени някои поправки и допълнения, така че по всяка вероятност неговият преписвач е имал за антиграф вече поправено копие от Ген. или втори източник.

Малко по-особено място сред преписите, които съдържат новия контаминиран превод, заема Соловецкият ръкопис от 1492 г. В него новият руски превод се съчетава с преславския текст без отстраняване на коментарите. Редът на книгите и киноварните заглавия са останали както в старата руска традиция от типа на Усп.1, с някои малки промени. Например Книгата на Варух тук е преписана след Иеремия, докато Посланието е обозначено като 6-а глава, но не към Книгата на Варух, както е в латинската традиция (Усп.2, Ген.), а към Плач Иеремиев.

Към преписите от среднобългарската традиция F.I.461 и Щук.507 се присъединяват три от руските ръкописи, които имат общи структурни белези – наличието на тълкувания и липса на паримейното въведение. (Чуд.184, В 48, ТСЛ 90). В други случаи обединението е на основата на общи текстологични варианти (Чуд.182, Чуд.184, В 48, Сол., Ген., Усп.2).

Специално за Соловецкия препис и за Чуд.182 трябва да отбележим непосредствената им връзка със среднобългарската традиция. Те вероятно са сверени със среднобългарски ръкопис, по който са изправени някои основни стари грешки, характерни за руската група преписи, за което свидетелстват бележки и глоси в полетата от ръката на преписвача. Между тези глоси е и архаичният вариант бълни (л. 4796 Сол., л. 2766 Чуд. 182), който засега се открива само в текста на двата преписа от среднобългарската традиция срещу *врачь* във всички останали ръкописи в 34 (27):7.

Анализът на специфичните особености в структурата и съдържанието на текста на старобългарския тълковен превод въз основа на 21 славянски преписа дава възможност да се открият по-ясно взаимоотношенията между различните клонове в славянската ръкописна традиция.

1. Руската традиция се характеризира със своята консервативност и това е от особено значение за съхраняване на преславските особености на първоначалния превод, независимо от по-късните наслоявания от грешки и неточности. Нейните най-важни особености в маркировката на текста и неговата вариативност на структурно и текстологическо равнище, по от-

пошение на среднобългарската традиция, са запазени и в сръбските преписи от XVI в., които имат и общ дефектен руски протограф. Особено показателен в това отношение е преписът от 1550–1560 г. Бук.84., докато Хлуд.1 проявява известна самостоятелност при маркирането на текста в отделни случаи. Без да нарушава общата си структурна и текстологическа характеристика, той е свързан с българската традиция само с повсеместната употреба на архаичния лексикален вариант *пастирь*, въведен от търновските книжовници още през XIV в.

2. Среднобългарската традиция представлява отделно самостоятелно звено и носи всички белези на частична редакторска намеса – чрез внасяне на отделни архаични Кирило-Методиевски варианти и на някои по-нови езикови елементи, без вмешателство в синтаксиса на превода. Отделни иновационни различия преминават в група руски преписи, които стоят в основата на антиграфа на внесения преславски превод в Геннадиевската библия. По отношение на маркировката на текста с киновар, съдържанието на началните стихове и тяхното разположение в структурата на текста влиянието на среднобългарската традиция е най-ясно изразено във В 48, който е от югозападноруски произход. Доказателство за безспорния ѝ авторитет са маргинални белешки и глоси – резултат на по-късни сравнения в руски преписи от края на XV в. (Сол., Чуд.182).

ИЗТОЧНИЦИ:

1. Ръкописи

а) Южнославянски

- F.I.461 Ръкопис № F.I.461 от последната четвърт на XIV в. от Руската национална библиотека – Санкт Петербург.
- Щук.507 Ръкопис № 507 от сбирката на П. И. Щукин от 1475 г. от Държавния исторически музей – Москва.
- Бук.84 Ръкопис № 84 от 1550/60 г. от сбирката на Румънската академия на науките – Букурещ.
- Хлуд.1 Ръкопис № 1 от средата на XVI в. от сбирката на А. Хлудов от Държавния исторически музей – Москва.

б) Руски

- F.I.3 Ръкопис № F.I.3 от XVI в. от Руската национална библиотека – Санкт Петербург.
- ТСЛ 90 Ръкопис № 90 от 1489 г. от сбирката на Троицко-Сергиевската лавра от Руската държавна библиотека – Москва.
- МДА 20 Ръкопис № 20 от 1489 г. от сбирката на Московската духовна академия от Руската държавна библиотека – Москва.
- Сол. Ръкопис № 802/694 от 1492 г. от сбирката на Соловецкия манастир от Руската национална библиотека – Санкт Петербург.
- Ген. Ръкопис № 915 от 1499 г. от Синодалната сбирка на Държавния исторически музей – Москва.
- МДА 19 Ръкопис № 19 от втората половина на XV в. от сбирката на Московската духовна академия от Руската държавна библиотека – Москва.
- Чуд.182 Ръкопис № 182 от втората половина на XV в. от сбирката на Чудовския

- Чуд.184 манастир на Държавния исторически музей – Москва
Ръкопис № 184 от втората половина на XV в. от сбирката на Чудовския манастир на Държавния исторически музей – Москва.
- ТСЛ 63 Ръкопис № 63 от края на XV – началото на XVI в. от сбирката на Троицко-Сергиевската лавра от Руската държавна библиотека – Москва
- Рум.31 Ръкопис № 31 от края на XV – началото на XVI в. от сбирката на Румянцев от Руската държавна библиотека – Москва.
- В 48 Ръкопис № F19 – 48 от първата четвърт на XVI в. от славянската сбирка на Библиотеката на Литовската академия на науките (БЛАН) – Вилнюс.
- Усп.1, Усп.2 Ръкопис № 994 от XVI в. от Синодалната сбирка на Държавния исторически музей – Москва.
- Соф.1, Соф.2 Ръкопис № 1321 от XVI в. от сбирката на Софийската библиотека от Руската национална библиотека – Санкт Петербург.
- Цар.1, Цар.2 Ръкопис № 180 от XVI в. от Синодалната сбирка на Държавния исторически музей – Москва.
- В-Мет. Ръкопис № F19-109 (147) – Хронограф от първата трета на XVI в. от славянската сбирка на Библиотеката на Литовската академия на науките – Вилнюс.
- Вид Cod.slav. 3 – Бревиар на Вид от Омишъл 1396 г. от Виенска Национална библиотека.

2. Печатни източници

- Григ. Паримейник на В. И. Григорович от края на XII – началото на XIII в.: Р и б а р о в а, З д., З. Х а у п т о в а. Григоровичев паримейник. I. Текст со критички апарат. Скопје, 1998.
- Профетологий Engberg, G. Prophetologium. Pars altera. Lectiones anni immobilis. Vol. 1–2. Hauniae, 1980-1981; Höeg, C., G. Zuntz. Prophetologium. Pars prima. Lectiones anni mobilis. Vol. 1. Fasc. 1–6. Hauniae, 1939–1970.
- Бр.1491 Първопечатан бревиар 1491 г.: В а к м а з, I., А. N a z o r, J. T a n d a r i ć. Brevijar po zakonu Rimskoga dvora 1491. Zagreb, 1991.
- I Врбн. I Врѣбнишки бревиар от края на XIII – началото на XIV в.: В е р џ и ć, I. Ulomci svetoga pisma obojega uvjeta staroslovenskim jezikom. III. Praha, 1865.
- II Новл. II Новлянски бревиар 1495 г.: P a n t e l i ć, M., A. N a z o r. Breviarium Novi II. Vollständige verkleinerte Faksimile - Ausgabe der kroatisch-glagolitischen Handschrift aus dem Besitz des Archivs der Pfarre Novi Vinodol. Graz, 1977.
- НМ Нюйоркски мисал от началото на XV в.: S c h m i d t - D e e g, E.-M. Das New Yorker Missale. Eine kroato-glagolitische Handschrift des frühen 15. Jahrhunderts. München, 1994.
- ХМ Хервоев мисал 1400–1425 г.: G r a b a r, B., A. N a z o r, M. P a n t e l i ć. Missale Hervoeae ducis Spalatensis croitico-glagoliticum. Sub redactione Vj. Stefanić. Vol. 2. Transcriptio et commentarium. Zagreb-Ljubljana-Graz, 1973.
- Мис 1483 Мисал по закону Римскога двора. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb, 1971.

3. Издания на Свещеното писание (Стар Завет)

- Остр. Библија сирѣчь книги ветхаго и новаго завета по языку словенскѣ. 4 дѣла. Фототипическое переиздание текста с издания 1581 года. М.–Л., 1988.
- Елиз. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового завета на церковно-славянском языке с паралельными местами. Российское библейское общество. М., 1997.
- Вулгата Biblia Sacra. Iuxta Vulgatam Versionem. Deutsche Bibelgesellschaft, 4 Auflage.

Stuttgart, 1994.

Септуагинта Ziegler, J. Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum. Ieremias. Baruch. Threni. Epistula Ieremiae. Göttingen, 1957; Rahlfs, A. Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Stuttgart, 1935; Nestle, E. Das Buch Jeremia. Griechisch und Hebräisch. Zweite Auflage. Stuttgart, 1934.

4. Речници

Сим Богданова, С., Вълчанов, Ц. Досева, С. Иванова, Цв. Ралева, В. Христова, П. Янева. Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) в три тома. Т. 2. Речник – индекс. С., БАН, 1993.

Мк Miklosich F. Lexikon palaeoslovenico-graeco-latinum. 2. Neudruck der Ausgabe. Wien, 1862–1865. Scientia Verlag Aalen, 1977.

SJS Slovnik jazyka staroslověnského. ČAV. Praha, 1958 – 1994

Други съкращения:

ВЧМ Велики чети-минен

МТ Масоретски текст

рък. ръкопис

от. липсва

THE BOOK OF THE PROPHET JEREMIAH IN BULGARIAN, SERBIAN AND RUSSIAN COPIES FROM THE 14TH TO THE 16TH CENTURIES

(Summary)

The article presents characteristic structural and textological peculiarities of the Old Bulgarian translation of the Book of the Prophet Jeremiah with commentary. This is done on the basis of an analysis of 21 Middle Bulgarian, Serbian and Russian copies from the 14th to the 16th c. The article traces the dissemination of the Book of the Prophet Jeremiah in the Slavic mediaeval manuscript tradition as a thematic unit together with the Book of Lamentations, the Book of the Prophet Baruch, the Epistle of the Prophet Jeremiah and a brief vita of the same prophet. Some of the copies used in compiling the Gennadian Bible at the end of the 15th c. are described. The Preslav translation, which is not complete (ch. 25:13–45:5 and ch. 52 are missing), was inserted into the Gennadian Bible without major changes: the commentary was removed and the missing parts from the Book of the Prophet Jeremiah were supplied in a new Russian translation from Latin. This contaminated translation was disseminated in the Russian manuscript tradition from the 15th c. on and its earliest representative is the manuscript of 1492 from the Solovetskiy Monastery. The analysis of the structural peculiarities of the text shows the differences that exist: on the one hand between the Old Bulgarian and Old Russian traditions and the new contaminated translation from the end of the 15th c., and on the other hand between the Bulgarian tradition and both the Russian and Serbian traditions, differences that developed at an earlier stage, already before the beginning of the 15th c. What is characteristic of the Russian tradition is that it retains its most important peculiarities in comparison to the Middle Bulgarian tradition in the text markings and its variability as far as structure and text are concerned. With certain exceptions the Serbian copies follow the structural and textological peculiarities of the Russian texts. The Middle Bulgarian tradition on the other hand emerges as a separate text and shows the influence of partial redaction from the last quarter of the 14th c. Its impact is seen most clearly in the copy from the Suprasl Monastery (F19-48 in the library of the Lithuanian Academy of Sciences), a copy originating from South-Western Russia. Separate innovative variant readings are also transmitted in a group of Russian copies that are close to the antigraph of the Preslav translation inserted into the Gennadian Bible. Separate notes and glosses in the margins of Russian MSS from the end of the 15th c. are also evidence of links with Middle Bulgarian copies.

Tatyana Mostrova
Cyrillo-Methodian Research Centre – BAS